

GABRIEL LIICEANU

EXITUS

HUMANITAS

EXITUS

DE ACELAȘI AUTOR

- Tragicul: O fenomenologie a limitei și depășirii*, Univers, București, 1975
- Încercare în politropia omului și a culturii*, Cartea Românească, București, 1981
- Jurnalul de la Păltiniș*, Cartea Românească, București, 1983
- Epistolar* (editor), Cartea Românească, București, 1988
- Cearta cu filozofia*, Humanitas, București, 1992
- Apel către lichele*, Humanitas, București, 1992
- Despre limită*, Humanitas, București, 1994
- Itinerariile unei vieți: E.M. Cioran*, Humanitas, București, 1995
- Declarație de iubire*, Humanitas, București, 2001
- Ușa interzisă*, Humanitas, București, 2002
- Chipuri ale răului în lumea de astăzi* (dialog cu Mario Vargas Llosa), Humanitas, București, 2006
- Scrisori către fiul meu*, Humanitas, București, 2008
- Întâlnire cu un necunoscut*, Humanitas, București, 2010
- Întâlnire în jurul unei palme Zen* (coautor Gabriel Cercel), Humanitas, București, 2011
- Estul naivităților noastre: 27 de interviuri (1990–2011)*, Humanitas, București, 2012
- Măștile lui M. I.* (dialog cu Mircea Ivănescu), Humanitas, București, 2012
- 18 cuvinte-cheie ale lui Martin Heidegger*, Humanitas, București, 2012
- Dragul meu turnător*, Humanitas, București, 2013
- 3 eseuri: Despre minciună, Despre ură, Despre seducție*, Humanitas, București, 2013
- Fie-vă milă de noi! și alte texte civile*, Humanitas, București, 2014
- O idee care ne sucește mințile* (coautori Andrei Pleșu, Horia-Roman Patapievici), Humanitas, București, 2014
- Dialoguri de duminică: O introducere în categoriile vieții* (dialoguri cu Andrei Pleșu), Humanitas, București, 2015
- Nebunia de a gândi cu mintea ta*, Humanitas, București, 2016
- România: O iubire din care se poate muri*, Humanitas, București, 2017
- Continentele insomniei*, Humanitas, București, 2017
- Așteptând o altă omenire*, Humanitas, București, 2018
- Caiet de ricoșat gânduri*, Humanitas, București, 2019
- Ludice: Exerciții de umor criptic*, Humanitas, București, 2019
- Povestea insulei Humanitas*, Humanitas, București, 2020
- Isus al meu*, Humanitas, București, 2020
- Despre destin: Un dialog (teoretic și confesiv) despre cea mai dificilă temă a muritorilor* (dialog cu Andrei Pleșu), Humanitas, București, 2020
- Impudoare: Despre „eu” va fi vorba*, Humanitas, București, 2021
- Ce gândește Dumnezeu*, Humanitas, București, 2022

GABRIEL LIICEANU
EXITUS

I. Liice
5 mai 2023

HUMANITAS
BUCUREȘTI

Redactor: Andreea Niță
Coperta: Angela Rotaru
Tehnoredactor: Manuela Măxineanu
DTP: Radu Dobreci, Dan Dulgheru

Tipărit la Master Print Super Offset

© HUMANITAS, 2023

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
Liiceanu, Gabriel
Exitus / Gabriel Liiceanu. –
București: Humanitas, 2023
ISBN 978-973-50-7942-0
821.135.1

EDITURA HUMANITAS

Piața Presei Libere 1, 013701 București, România
tel. 021.408.83.50, fax 021.408.83.51
www.humanitas.ro

Comenzi online: www.libhumanitas.ro
Comenzi prin e-mail: vanzari@libhumanitas.ro
Comenzi telefonice: 0723.684.194

S-ar putea ca, atunci când pierdem ființele cele mai apropiate, ele să ne ia într-o măsură cu ele. Tocmai pentru că o parte din tine migrează odată cu cei care au plecat, moartea e descărcată în bună parte de dificultatea ei. Poate că noi murim cu ochii ațintiți către ei. Și poate că, în felul acesta, trăim moartea într-o formă mai blândă.

Scurt cuvânt înainte

Când m-am hotărât să public această carte despre „patru feluri de a muri“ cu titlul *Exitus*, punând laolaltă patru texte risipite în volume diferite, mi-am zis că oricine ar deschide-o ar aștepta o explicație: oare ce rost are să vorbești despre moarte, despre cel mai inacceptabil lucru din lume, tabuizat de însăși spaima pe care o stârnește în noi? Despre acel eveniment al vieții care ne pândește din prima clipă a intrării noastre în lume? Așadar, de ce să vrei să pui laolaltă patru destine complet diferite în virtutea unui eveniment pe care, deși ne unește pe toți ca *muritori*, fiecare îl trăiește ca *al lui* și *numai al lui*?

Oricum, aceste pagini pe tema morții n-au fost scrise, așa cum făcea stoicul antic, pentru a ne

împăca cu moartea și a o înfrunța senini, ci pentru *a înțelege*, în deplină gratuitate dacă se poate, că, de vreme ce trăim sub dictatul sfârșitului nostru, el este cu adevărat cel mai important eveniment *al vieții*. Și că avem datoria, măcar la răstimpuri, de a-l privi în față. Orice muritor conștient de finitudinea lui poate înțelege, oricât de scandalos ar suna acest lucru, că moartea *este* viață. Oare nu pe bună dreptate a spus acel filozof german că *suntem întru-a-nu-mai-fi*? Și aici nu e vorba numai de faptul că viața se precipită către sfârșitul ei, că se adună și se împlinește în *exitus* devenind biografie, ci că ea se organizează continuu, chit că știm sau nu, dinspre momentul de pe urmă al viitorului nostru. Pentru că suntem ființe finite *conștiente de finitudinea lor*, moartea este pintenul înfipt în carnea vieții și propulsie a ei. Fără ea, nimeni nu s-ar lua la întrecere cu timpul. Zeii sunt un popor de leneși.

Vorbind despre felul în care au murit patru oameni deosebiți, nu am făcut decât să le punctez viața, evocând secvența finală a biografiei lor. Sunt texte strict descriptive, din care orice urmă de retorică este absentă. Altfel spus, n-am vrut să sugerez nici o clipă că moartea celor patru ar

fi fost în vreun fel *exemplară*. Nici o moarte nu poate fi dată de exemplu atâta vreme cât nu există modele eligibile ale morții, multiplicabile la nesfârșit. Așadar, atâta vreme cât moartea nu ți-o alegi.

Fiecare dintre cei patru al căror sfârșit îl povestește această carte *și-a făcut destinul* modelându-și viața potrivit alegerilor proprii. Dar, spuneam, nu și-a ales și moartea ca moment final al ei. Căci, dacă destinul ți-l faci, felul în care vei muri nu poate fi integrat în destin. E scandalos, poate, că în privința supremului moment de cezură a vieții – și deci în privința celui mai important – nu mai putem decide nimic. În fața lui, libertatea noastră încetează cu desăvârșire. Cu excepția celor care se sinucid, sau a celor care cred în pre-destinare, nimeni nu își alege moartea, chiar dacă fiecare are moartea *lui* și *numai a lui*.

Când am propus editurii să publice grupat aceste patru feluri de a muri – două dintre ele teribile (cea a lui Cioran și cea a Monicăi Lovinescu) –, am fost întrebat dacă sunt conștient că o carte cu titlul *Exitus* nu va putea fi niciodată oferită în dar. Nimeni nu vrea să privească în oglinda

sfârșitului. Toți, instinctiv, alegem miopia existențială: să nu privim mai departe decât este cât de cât previzibil! Dar este oare demnă o viață trăită doar la nivelul fiecărei zile, desprinsă din șirul acelor 22.000 de zile (nu mai mult de 60 de ani plini), atât cât poate spera un om din vremea noastră că își poate ține viața în mâini?

Sfârșitul lui Noica

În dimineața zilei de 25 noiembrie 1987, în camera sa de la Păltiniș, Noica s-a trezit dis-de-dimineată părăndu-i-se că un șoarece umblă prin cameră. S-a dat jos din pat fără să aprindă lumina, amețit încă de somn, s-a împiedicat de marginea covorului și a căzut. Turul Păltinișului, făcut zilnic cu pas întins vreme de zece ani, nu și-a spus cuvântul. În pirueta involuntară a căderii, oasele șoldului au cedat. („Totul se va termina, Gabi, când nu voi mai putea să-mi fac plimbarea. Punctul meu forte sunt picioarele, nu capul, și credința mea este că orice filozof adevărat gândește mai întâi cu picioarele.“) A rămas întins pe podea câteva ore bune, până când a sosit Andrei Cornea, aflat anume la Păltiniș

pentru a petrece câteva zile în preajma lui Noica. După-amiază o ambulanță din Sibiu l-a transportat la spitalul județean, unde a fost internat în salonul 13 la secția de ortopedie a doctorului Marin.

A existat șoarecele cu adevărat? Sau el nu fusese decât o fantasmă care, nu se știe de ce, începuse să-l hărțuiască pe Noica de la o vreme încoace? Cert este că a doua zi, joi, odată ajuns la Sibiu către ora 6 seara, am aflat de la doctor că încercase din nou, cu o oră în urmă, să coboare din pat pentru „a căuta șoricelul“. Când am intrat în salon, împreună cu Relu Cioran, după ce ne-a îmbrățișat și, cu un aer jucăuș, și-a cerut scuze pentru ce se întâmplase, ca și cum ar fi făcut o șotie, s-a grăbit să ne informeze despre prezența ocultă („sub pat“) a ubicuului animal. În mod cu totul inexplicabil, șoricelul îl însoțise în coborârea lui spre Sibiu, pentru a reapărea în camera de spital. Mi-am adus atunci aminte cum, cu câteva luni în urmă, în ultimul meu sejur pălțișean, într-una din serile noastre comune, m-a întrebat dacă știu povestea cu personajul care, trezit de un ronțăit, se scoală în miezul nopții și începe să scotocească prin ungherele camerei.

„Ei bine, până la urmă a descoperit ce era: îl rodea conștiința.“ Și, încântat de anecdota lui, Noica râsese cu poftă. N-am dat vorbelor de atunci nici o importanță și chiar țin minte cât de mult m-a mirat bucuria suspectă cu care Noica savura infantilismul poantei.

Șoarecele acesta, care venea să încheie un destin, ieșise oare, ca șoarece al morții *sale*, dintr-un ungher al camerei păltinișene sau din încăperile infinite ale conștiinței, din care Noica încerca acum să-l expulzeze, refuzând să accepte că tocmai lui, lui Noica, i s-ar fi putut întâmpla să intre în spațiul propriei sale anecdote și să ajungă – ce rușine ar fi fost asta pentru un filozof! – să-l roadă conștiința?

Dar în fond, de ce era o rușine pentru un filozof – și încă cea mai mare rușine – să te roadă conștiința? „Să nu lași, dragul meu, niciodată trecutul să vină peste tine. Pentru că el nu vine decât luând două chipuri rele: pe cel al regreterilor sau pe cel al remușcărilor.“ Noica nu făcuse, de la începutul începuturilor, decât să înalțe, între el și lume, pavăza propriului sistem. Intrarea noastră în lume este intrarea unor infirmi. Totul, în jurul meu, mă destramă: istoria, întâmplările curente, cei mai mulți dintre oamenii care

îmi ies în cale; dar deopotrivă propriile mele trăiri, exaltările și întristările mele, răul acesta deșirant care roade în mine și care se înalță la suprafață ca floare otrăvită a sufletului meu. *Mathesis*, prima carte a lui Noica, se născuse din această răfuială cu bogăția *destrărmătoare* a vieții, cu viața trăită la întâmplare sau care te trăiește cum vrea ea. Scrisă la 23 de ani, cartea aceasta purta încă în ea urma ghimpelui care se înfipsea de timpuriu în carnea unui adolescent vulnerabil. Dacă lumea te îngroapă în ea, asemeni nisipurilor mișcătoare, refuzându-ți de la bun început un chip al tău, iar dacă trăirile tale te ard și te destramă, nu se impune oare urgența născocirii unei arme de apărare și atac, îndreptată împotriva infinitului rău al vieții? Noica descoperă din capul locului – și tocmai din cauza aceasta el este totodată filozof și înțelept prin vocație – că *ideea* și *sistemul* sunt unicele remedii în fața asaltului nemăsurat al vieții. Acestea două sunt pedagogice și formative: nici una dintre ele nu este năzuință oarbă de cunoaștere și ordonare în sine, ci *ordine mântuitoare*. În fața puhoaielor dezordonate ale vieții, Noica ridică, deopotrivă anatomic și civilizator (ceea ce înseamnă: dător de formă și de regulă a spiritului), crucea

propriei sale idei („ai mereu nevoie de o idee ca principiu de organizare a vieții“), și atunci puhoaiile se domolesc ca să intre cuminți în matca propusă de filozof. Dintru început conștiința, care își creează obiectul pentru a învinge conținutul nemijlocit al vieții, devine sediul unei extraordinare încordări a voinței: cu ajutorul constructelor ei, eu mă domin, mă depășesc și ies din robia „sufletelului“. *Mathesis* era o carte despre buna gospodărire a vieții interioare cu ajutorul filozofiei. Constructivismul lui Noica – sistemul – era pus în slujba unei filozofii a vieții cu certă componentă soteriologică: dacă vei reuși să pui lumea – și pe tine însuși – în ordine cu ajutorul unor articulații mentale, vei dobândi salvarea ca seninătate. Iar seninătatea însemna ieșire din ordinea sufletului și trecere în cea a spiritului. Ideea, ca agent al filozofiei, însemna tocmai asta: modul de a pune o distanță între tine și tine.

Acest program voluntarist, enunțat în prima sa carte, a fost respectat și împlinit de Noica cu un fel de reverență sacră față de sine însuși. Efigia lui Noica este conturată de liniile acestui efort reiterat: dacă viața nu merită trăită decât îmbrățișată printr-o idee, ideea aceasta trebuie

la nesfârșit rafinată pentru a deveni tot mai aptă să supună viața îmbrățișării sale. Nu există instalare definitivă în spirit (ca dominare a pulsuniilor sufletului), așa cum nu există instalare în sfințenie.

Este limpede că în acest program nu era loc pentru un șoarece care roade într-un ungher al conștiinței. El trebuia cu orice preț alungat, dez-internalizat, trimis să se plimbe sub pat sau prin colțurile cât se poate de reale ale camerei. El nu putea fi lăsat să strice acum, la sfârșit, crezul de-o viață al unui filozof și să tulbure apele de cleștar ale geometriilor sale. O conștiință intrată în eroziune, gata să primească dintr-odată toate aluviunile sufletului ținute atâta vreme cu grijă la distanță, ar fi însemnat îngenuncherea gânditorului. Iar Noica trebuia să sfârșească în picioare, mărturisind pentru ideea *sa*. Și, prin însăși această idee, pentru ultima dată la lucru, șoricelul a fost evacuat din conștiință și căutat, *cu prețul vieții*, într-un spațiu real.

Mi-am notat atunci, pe un cartonaș, fără nici un gând altul decât cel al reamintirii, frânturi din întâmplările și vorbele acelor ultime opt zile pe care le-am petrecut alături de Noica, împărțit între speranță, deznădejde și acceptare. (De-abia

în ultima zi am știut că venisem să-i priveghez sfârșitul.)

Vineri 27 noiembrie e notat: „Apare febra (bronho-pneumonie). Îl regăsesc seara în salonul 1 de la reanimare. Este așezat de-a latul patului, rezemat de perete, cu perne la spate, cu picioarele atârând peste marginea patului (tristețea umilitoare a pijamalei și a șosetelor de spital). Capul, somnolent, stă frânt în față. Când simte lumea în jur – medici, prieteni –, începe să vorbească, teribil de greu și de încet, mișcând anevoie buzele, propozițiile stingându-se înainte de a se încheia. E un delir, dar un delir articulat de idei“. Unele sintagme pe care le-am însemnat apoi, în fugă, din acest discurs febril și-au pierdut între timp înțelesul. De pildă: „Despre volatilizarea medicinei“. Noica avusese întotdeauna față de medici o atitudine ambiguă, care nu era decât reflexul ambiguității cu care se raporta la propriul lui trup: un amestec de panici țărănești și de epictetice detașări. Pe medici îi credita și îi tachina în același timp, plăcându-i să-i pună când în fața părții de nestăpânit a domeniului lor, când în fața pragmatismului sec, care repară trupul cu dezinvoltura unui meseriaș ce-și drege unealta stricată. Micul discurs despre volatilizarea

medicinii, făcut ad-hoc, pentru uzul medicilor care-l înconjurau în clipa aceea, conținea pe semne ceva din toate acestea. Țin minte că, terminându-l, le-a spus cu ton de rugă și reproș: „De ce nu mă operați, zău?” Și, după o pauză: „De vreme ce tot n-ați învățat să lăsați omul să moară...” Apoi, ca și cum ne-ar fi împărtășit un secret: „Sunt asistat, să știți, de cete de îngeri”.

În nici una din acele zile nu s-a plâns sau nu a dat vreun semn că s-ar teme de moarte. Când nepotul lui, doctorul Niculae Noica, i-a propus să fie transportat pentru o operație în extremis la București, i-a răspuns: „Prefer să mor la Sibiu, decât să mă fac bine la București”. Problema morții proprii o puneă în termeni strict gospodărești, fără urmă de frison, ca simplă disfuncție nedorită, intervenită pe parcursul desăvârșirii unui proiect. „Dragul meu, aș vrea să mai înfrunt o dată, vara aceasta, la Păltiniș, tineretul țării”, mi-a spus într-o doară, cu două zile înaintea morții. Deși eram în contact permanent cu medicii, nu i-am simțit sfârșitul (cred că ei se temeau să-l accepte), așa cum nu cred să și-l fi bănuț nici el. Scrisoarea din 1 decembrie, ultima a vieții sale, pe care m-a rugat să i-o dau Marianeii Noica, are un ton al încredințării față de cele spuse, și nu

unul fals-liniștitor, menit să risipească temerile ființei apropiate:

Mariana dragă,

E prima scrisoare pe care o trimit după accident. Sunt pregătit pentru orice, dar se pare că totul va decurge bine. Într-o primă fază voi fi ca și invalid, ceea ce îmi va scurta viața. Apoi voi fi normal.

Având ce face și ce scrie, sunt fericit.

Îți mulțumesc pentru toate, te sărută Dinu

Dar nimic nu a decurs bine. Un cheag de sânge, pornit de la locul fracturii, a intrat în circuit și a produs o embolie pulmonară. Miercuri seara, pe 2 decembrie, a apărut dispneea. Și totuși, ziua următoare, care avea să fie și cea a sfârșitului, a început senin. Mi-a vorbit dimineața, sub impresia unui vis în care se străduia să desfășoare până la capăt o idee, despre „visele sufletului“ și „visele spiritului“. „Visele sufletului sunt cele care ne destramă ființa nu numai când ne hărțuiesc cu spaime ori cu remușcări, dar chiar și când ne amăgesc cu bucuriile lor. Și de ce este așa? Pentru că bucuriile sufletului *nu stau*, au consistența aburului și nu le mai regăsești când vrei să te

întorci la ele. Visele spiritului, în schimb, sunt din capul locului ale bucuriei constante: ele te aşază într-o ordine care e mai presus de tine. Ele sunt de fapt vise ale adâncului, ale adâncului celui mai adânc şi mai curat, şi tocmai de aceea ele sunt ale ordinii în care ne întâlnim cu toţii. Adâncul acesta nu este cel al psihanalizei care răscoleşte în cloaca fiecărui suflet, ci cel al locului în care devenim cu toţii – Unu. Visele spiritului sunt visele noastre de înger. De la o vârstă încolo, pentru că suntem ceea ce ne facem, ar fi firesc să avem numai vise ale spiritului.“

După-masă, către ora 5, s-a sculat deopotrivă de bine dispus şi a cerut să fie aşezat într-un fotoliu. În locul bluzei de pijama purta un tricou roz cu mâneci scurte, singurul pe care îl găsisem într-unul din magazinele de pe Strada Mare şi care îi dădea acum un aer juvenil şi aproape sportiv. A stat de vorbă cu medicii şi a cerut să fumeze o pipă, deşi fiecare respiraţie era însoţită de un şuiert care creştea în intensitate de la o oră la alta. Când mi-a spus noapte bună, către ora 9, percepându-mă, cred, pentru ultima oară, şi s-a întors cu faţa la perete, aerul sorbit cu nesaţ şi disperare nu-şi mai găsea loc în plămânii blocaţi de edemul acut. Am asistat la acest înec

prelungit, cu o mână așezată timid pe încheietura umărului lui și murmurând din când în când fără sens, pentru că știam că nu mă mai poate auzi, și adresându-mă de-acum celeilalte ființe a lui, aflată în spatele auzului și a hipoxiei care-i cuprinsese creierul, invadându-i chipul cu cenușiul prevestitor al morții: „Domnule Noica, domnule Noica, sunt aici, sunt aici...” La un moment dat s-a răsucit, cu o forță neașteptată, s-a întors brusc cu fața în sus, s-a ridicat în capul oaselor, a bătut aerul de două ori cu mâinile, ca o pasăre uriașă și, înainte de a cădea pe spate, a rostit, țâșnit dintr-un ultim fulger al minții, cuvântul german *Unbedingtheit*, „necondiționare”. Când a căzut pe pernă, intrase în comă. Moartea clinică a intervenit trei ore mai târziu, după miezul nopții, în 4 decembrie la ora 1 și 20 de minute.

În răstimpul acestor opt zile cât am stat alături de el, n-am plâns cred nici măcar o singură dată, așa cum nu plângeam nici acum când îi priveam chipul ceanozat conturat pe albul pernei și politețea decentă a trupului aliniat impecabil cu care ne-am obișnuit să primim moartea. Este uimitor să constăți cu câtă aplicație și precizie funcționăm în asemenea momente, cum din preajma

celor mai iubite ființe facem să dispară inflexiunile vizibile ale inimii și lăsăm loc numai pentru gesturile care trebuie cu adevărat făcute. În asemenea momente suntem reci și exacti și îndeplinim cu o competență surprinzătoare lucruri pe care până atunci nici măcar nu le imaginaserăm sau pe care, evocându-le, le însoțeam cu un frison de repulsie. În acele opt zile l-am bărbierit zi de zi și am constatat cu câtă bucurie se lasă în seama acestui nevoit răsfăț, el care își refuzase răsfățurile vieții sau care avusese prea puțin parte de ele. Nu făceam aceste gesturi mărunte pentru că eram prins într-un scenariu mitologic – el era marele Noica, iar eu învățăcelul umil –, ci pur și simplu pentru că îl iubeam. Am aflat atunci că orice iubire, pentru a fi siguri că este adevărată, trebuie să treacă proba gestului care îndeobște provoacă silă. Eu, care refuzasem până atunci să iau cont de existența biologiei și de eșecurile ei și care întorsesem capul cu dezgust din fața infirmităților vieții, i-am masat zilnic picioarele, l-am șters de transpirație și l-am schimbat, i-am curățat după fiecare masă placa dentară sub jetul de apă al chiuvetei, cu firescul cu care îmi spălam mâinile. Nu exista în toate acestea nici urmă de evlavie, ci doar iubire grijulie, acea iubire care

apare în fața unei ființe *iubite în restriște* și care o transformă, prin însuși acest fapt, în copilul tău. M-am surprins atunci având severități față de el, dându-i și nedându-i voie, promițând și oferind recompense, folosind tonuri imperative. Neajutorat și iubit, Noica devenise în acele zile copilul meu.

Dimineața la ora 7 am ajuns la Păltiniș. Urmasă-i cer mitropolitului Antonie, care se afla pentru câteva zile acolo, învoirea ca Noica să fie înmormântat, așa cum își dorise, lângă schit. Înainte de a ajunge la casa mitropolitană, am trecut pe la cabana lui Noica, cu gândul să iau caietele care conțineau *Jurnalul de idei*, temându-mă că Securitatea ar fi urmat să viziteze locul odată ce ar fi aflat de moartea lui. Plecasem doar de o oră din Sibiu și continuam să funcționez cu acel automatism al eficacității care nu lasă loc pentru lacrimi. Asistând-o *activ*, suferința finală a lui Noica nu-mi smulsese nici măcar un suspin. Trebuia să mă desprind de *logica* survenirii morții, pentru a-i percepe moartea ca atare în toată grozăvia ei. Iar acum, dintr-odată, când am trecut pragul camerei, moartea aceasta a căpătat o evidență pe care nu o percepușem nici măcar în fața cadavrului lui. De ce oare simțim

oamenii mai mult prin amprentele suave pe care le lasă asupra lucrurilor ce le aparțin decât prin masivitatea existenței lor? Și acum continui să simt prezența mamei mele prelungită în gesturile pe care le-am învățat de la ea: un anumit fel de a ține ceașca în mână, un altul de a înfăța perna sau de a curăța, în spirală continuă, coaja unui măr. Iar jalea ce ne cuprinde în asemenea momente vine din expresia pe care o capătă iremediabilul atunci când are loc întâlnirea noastră cu lucrurile pe care cel dispărut le-a părăsit. Am intrat deci în camera lui Noica și abia când m-am aflat la marginea patului în care obișnuia să scrie, rezemat într-o rână de spetează și cu o tăblie de placaj pusă pe genunchi, am alunecat încet și, îngropându-mi fața în pătura mizeră de pe pat, am început să plâng.

1996

Absența lui Horia Bernea

Era decembrie, dar nici un fulg de zăpadă nu căzuse în iarna aceasta. Biserica Mavrogheni gemea de lume, iar cei care nu încăpuseră înăuntru stăteau cuviincios în prelungirea pridvorului, după care rândul se întorcea cu fața spre biserică și se întindea de-a lungul curții până aproape de poartă. Oamenii aflați în acest rând puteau vedea soldații din garda de onoare, aliniați în dreapta scărilor bisericii, purtând berete albastre și mănuși albe. Soldatul de la piciorul scării ținea pe brațe o pernă din catifea mov pe care se puteau vedea panglicile și metalul strălucitor al unei decorații. „Câte ființe, îmi spuneam, poate strânge laolaltă o absență și ce complicitate se naște între ei în numele celui mort!“

Slujba era făcută de un înalt sobor, iar patriarhul însuși oficia. Groapa aștepta, gata săpată, în curtea bisericii și când am văzut-o de-aproape m-a uimit adâncimea ei. Dădeai peste ea, pe mâna stângă de cum intrai în curte pe sub clopotniță, la câțiva metri de zidul care despărțea incinta bisericii de stradă.

După slujbă, așa cum e obiceiul, sicriul a fost adus la groapă pe umerii prietenilor și pe mine lucrul acesta – ca și la înmormântarea lui Noica – m-a trimis cu gândul nu la un ritual autohton, ci la un fel înalt de a sublinia în toată măreția ei statura celui purtat către moarte. Mă fascinează legănarea mersului în același pas al bărbaților care poartă sicriul. Ei nu pot fi oricine, ci numai discipoli sau prietenii lui apropiați, cei care, în viață, au fost pentru cel dispărut emulii sau egali lui. Numai ei au dreptul să adauge episodul final la suma episoadelor trăite împreună, prin care s-a alcătuit un destin comun pe câmpul de luptă invizibil al vieții. Prin ridicarea sicriului pe umeri, orizontalitatea celui mort – și oarecum înfrângerea lui prin moarte – este anulată pentru o clipă și el își capătă, prin glorificarea prietenilor, înălțimea, devenită acum vizibilă, pe care a instituit-o și a purtat-o cu sine prin viață.

Sicriul a fost pus pe cele două bârne așezate transversal peste groapă, iar groparii și-au petrecut frânghiile pe sub capetele lui, urmând ca, după înlăturarea bârnelor, să-l coboare încet până în fundul gropii. Din spatele bisericii s-au auzit trei salve, trase de plutonul care însoțea garda de onoare.

Horia Bernea murise la Paris, cu cinci zile în urmă, într-o luni, 4 decembrie, la ora 7 seara. Ieșise din spital cu o săptămână înainte, după ce unul dintre cei mai renumiți chirurghi din Franța, profesorul Dreyfuss, îi făcuse o înlocuire de valvă. Operația, după spusele cardiologului parizian Șerban Mihăileanu, prietenul la care Bernea trăsesse după externare, fusese ireproșabilă. Tot ce s-a întâmplat apoi era pus de către acesta în seama planurilor absconse ale divinității. „Vedeți, medicina își are transcendența ei, în sensul că ceea ce în ordine medicală n-ar trebui să se întâmple în realitate se întâmplă totuși.“ Bernea stătuse în spital, sub îngrijire postoperatorie, o săptămână și, cu firea lui năvalnică și bombănitoare, muștruluisse fără încetare pe toată lumea din jur. A fost fericit să ajungă în casa prietenului său, undeva într-o periferie sudică a Parisului. Duminică, 3 decembrie, făcuse

prima plimbare, iar luni seara se pregătea să iasă, cu soția sa, Marga, într-o vizită. Erau singuri în casă când, în dreptul unui fotoliu din living, Bernea a bătut aerul cu mâna și a apucat să mai strige o dată numele soției sale. Apoi s-a prăbușit „cu fața către Răsărit“, cum avea să-mi precizeze, arătându-mi locul, doctorul Mihăileanu, în casa căruia mă aflam zece zile mai târziu, ajuns la Paris cu gândul de a merge pe urmele sfârșitului lui.

L-am visat în noaptea de după moartea lui, cu acea senzorialitate specifică visului, care o imită atât de bine pe cea reală și care te face, trezindu-te, să nu ai nici o îndoială că l-ai avut pe celălalt în față, că l-ai atins și i-ai vorbit. Aceste stări de grație nocturne redeschid relația noastră cu moartea, pe care slujba înmormântării și punerea în mormânt păreau să o fi închis. „Ei bine, nu e adevărat că «totul s-a încheiat»“, pare să fie morala acestei vizitări în somn. Există, iată, o punte pe care cel care a trecut-o poate să revină, pentru a ne lăsa să înțelegem că el nu a dispărut *fără urmă* și că într-un sens absolut el continuă să existe.

Dar cum și de ce ne alege, pentru a face semn, pe unul sau pe altul dintre cei care i-am fost aproape?

Când visul a început, Bernea era așezat pe scaunul din pânză de cort întinsă între rame de lemn, din atelierul său. Era îmbrăcat într-o salopetă. M-am așezat pe jos, în dreptul scaunului, punându-mi capul pe genunchii lui. Apoi l-am cuprins cu brațele și i-am spus: „Dacă ai ști cât mă bucur că te văd! Spune-mi, cum este?” – „Mi-e atât de silă”, mi-a răspuns, „atât de silă!”

Când i-am povestit visul lui Mihăileanu, la Paris, mi-a spus că începuse „desprinderea” și că momentul acesta, de început al ei, era, pentru cel care tocmai trecuse „dincolo”, cel mai greu.

M-a izbit în mai multe rânduri la înmormântări sentimentul de superioritate pe care îl au cei rămași în viață față de cel mort. „Eu sunt încă aici”, pare că-și spune fiecare, „în timp ce el a plecat”. Pesemne că însuși instinctul vieții e cel care sădește în noi gândul că a fi în viață este un „merit”.

Instinctul acesta nu mai funcționează însă când cel dispărut este un prieten. Pentru că el făcea parte din ecuația vieții tale, ceva în această

ecuație se strică. Pornirea orgolioasă de a rămâne înfipt cu picioarele în tărâmul vieții dispare, pentru că însăși viața își pierde din forța de atracție. Cel dispărut ia cu el o parte din tine – partea aceea pe care o aveți în comun – și prin acest transport el este de fapt *însoțit* în plecarea lui de aici. Disparația unui prieten conține în ea sugestia că ne-am putea muta de aici, ca și cum centrul de greutate al lucrurilor și al vieții a trecut, odată cu el, în alt teritoriu. În acest sens, un prieten care dispare este repetiția generală a propriului tău sfârșit.

Toate morțile neașteptate au ceva din aparența unei scamatorii. Cel care, până adineauri, organizase, prin prezența lui, o lume dispare pur și simplu. Misterul morții tocmai în asta constă: în disproporția dintre promptitudinea cu care cineva încetează să fie și golul formidabil pe care îl generează în consecință absența lui. Cu cât golul acesta este mai mare, cu atât scamatoria morții pare mai reușită. Ridici capacul cutiei care era viața celuiilalt și înăuntru nu mai e nimeni. Decorul nu s-a schimbat. Totul a rămas pe loc: casa lui, lucrurile lui în ea – hainele

atârinate în dulap, pipa cu cutia de tutun golită pe jumătate, cartea pe care tocmai o citea, o pagină rămasă pe birou cu câteva rânduri scrise în grabă, un tablou pe care trebuia să-l termine, așezat pe șevalet, CD-ul pe care-l ascultase ultima oară, dintre cele alese de-a lungul anilor și din care se alcătuia conturul muzical al ființei sale. Numai că la capătul acestor lucruri nu mai e nimeni.

Dacă am plâns, auzind vestea morții sale, este pentru că mi se făcuse dor de el pe măsura acestei definitive absențe care își începea de-acum istoria ei în mine. Pentru că există și o istorie a ieșirii cuiva, prin moarte, din viața noastră, nu numai a felului în care, prin gesturi și întâmplări comune, el ne cotopește și se instalează în noi. Orice moarte este începutul acestei retrageri progresive din ființa celorlalți, al acestei prezențe înfrânte care pleacă steagurile și care treptat, așa cum ne-a ocupat, ne părăsește intrând în uitare.

În uitare? Cineva iese, prin moarte, din viața noastră. Dar dacă o face nu este pentru a intra altfel, și mai bine, în noi? Fiecare om înseamnă în viața noastră exact atât cât păstrăm din el

ecuație se strică. Pornirea orgolioasă de a rămâne înfipt cu picioarele în tărâmul vieții dispare, pentru că însăși viața își pierde din forța de atracție. Cel dispărut ia cu el o parte din tine – partea aceea pe care o aveți în comun – și prin acest transport el este de fapt *însoțit* în plecarea lui de aici. Disparația unui prieten conține în ea sugestia că ne-am putea muta de aici, ca și cum centrul de greutate al lucrurilor și al vieții a trecut, odată cu el, în alt teritoriu. În acest sens, un prieten care dispare este repetiția generală a propriului tău sfârșit.

Toate morțile neașteptate au ceva din aparența unei scamatorii. Cel care, până adineauri, organizase, prin prezența lui, o lume dispare pur și simplu. Misterul morții tocmai în asta constă: în disproporția dintre promptitudinea cu care cineva încetează să fie și golul formidabil pe care îl generează în consecință absența lui. Cu cât golul acesta este mai mare, cu atât scamatoria morții pare mai reușită. Ridici capacul cutiei care era viața celuiilalt și înăuntru nu mai e nimeni. Decorul nu s-a schimbat. Totul a rămas pe loc: casa lui, lucrurile lui în ea – hainele

atârinate în dulap, pipa cu cutia de tutun golită pe jumătate, cartea pe care tocmai o citea, o pagină rămasă pe birou cu câteva rânduri scrise în grabă, un tablou pe care trebuia să-l termine, așezat pe șevalet, CD-ul pe care-l ascultase ultima oară, dintre cele alese de-a lungul anilor și din care se alcătuia conturul muzical al ființei sale. Numai că la capătul acestor lucruri nu mai e nimeni.

Dacă am plâns, auzind vestea morții sale, este pentru că mi se făcuse dor de el pe măsura acestei definitive absențe care își începea de-acum istoria ei în mine. Pentru că există și o istorie a ieșirii cuiva, prin moarte, din viața noastră, nu numai a felului în care, prin gesturi și întâmplări comune, el ne cotropește și se instalează în noi. Orice moarte este începutul acestei retrageri progresive din ființa celorlalți, al acestei prezențe înfrânte care pleacă steagurile și care treptat, așa cum ne-a ocupat, ne părăsește intrând în uitare.

În uitare? Cineva iese, prin moarte, din viața noastră. Dar dacă o face nu este pentru a intra altfel, și mai bine, în noi? Fiecare om înseamnă în viața noastră exact atât cât păstrăm din el

după moartea lui. În fapt suntem locuiți de cei dispăruți și dacă ființa noastră se întâmplă să aibă temelie, amplitudine și forță este pentru că din adâncul ei are cine să urce periodic spre noi *din trecut*. A avea trecut înseamnă: a face ca lentei goliri a noastre de prezența și prezentul celor dispăruți să îi răspundă, în altă regiune a ființei, o depunere la fel de lentă a ceea ce aparent a ieșit și s-a șters din noi. Noi *suntem* cu adevărat din clipa în care putem face recurs la un trecut, adică din clipa în care începem să fim prin raport cu ceea ce am fost.

Ne cunoscuserăm, printr-un prieten comun, în anii '70 în curtea Institutului de Istoria Artei din Calea Victoriei. Mi s-a părut morocănos și dezagreabil; obișnuitele formule de introducere mai mult le-a mormăit decât le-a rostit. Păstra o gravitate înghețată, la care se adăugau aroganța sprâncenelor ridicate și colțurile gurii trase a nemulțumire în jos. Nici un zâmbet, nici un efort de întâmpinare. Și apoi mai era senzația greu suportabilă că, în timp ce vorbea cu celălalt, îl cântărea, că lua mostre din el – în valurile succesive ale privirii – și că le prelucra într-un comentariu intern lipsit de orice complezență.

Apoi l-am cunoscut. Am fost la el la atelier, am petrecut cu el, am văzut împreună biserici, cimitire și sate, am făcut sărbători împreună, am vorbit despre Dumnezeu, despre Sfinții Părinți și despre poporul român, ne-am comentat viețile și prietenii.

Așa cum nu toți oamenii, pentru că gândesc, sunt gânditori, la fel nu toți oamenii, pentru că văd, știu să privească. Ce înseamnă atunci *să vezi* cu adevărat?

Trecusem de multe ori pe strada Lucaci, în preajma căreia locuiesc. În afară de gropi, câini, copii care se jucau în stradă, case delabrate și mașini pe trotuare nu vedeam nimic. Apoi m-am plimbat de mai multe ori cu Bernea prin aceleași locuri. Mi-a arătat culoarea „pompeiană” păstrată pe zidul unei case din secolul al XIX-lea, frumusețea cărămizii care se iveau de sub o tencuială căzută, o ogivă peste care cădea o ghirlandă de piatră. Într-o vară, la Tescani, m-a dus în livada cu meri. Ridica merele tărcate căzute pe jos și îmi arăta cum pătrunde irizația dungilor roșii în cele gălbui. Mi-a arătat cimitirul din spatele unei bisericuțe din sudul Moldovei, despărțit de curtea

bisericii printr-o poartă din uluci pe care o deschideai și o închideai cu un opritor mic de lemn care glisa în jurul unui cui. Deschideai poarta și te duceai să mori cu firescul cu care treceai din curtea casei în ograda pășărilor. În curtea unui țăran mi-a vorbit minute în șir despre minunea care e pridvorul ca spațiu de mijlocire între „afară“ și „înăuntru“. M-a dus la Brad, în Ardeal, să văd un cimitir cu cruci sculptate în piatră din secolele XV–XVI. Am o fotografie din acel loc: Bernea și cu mine stăm pe o bancă simplă de lemn, într-un peisaj mirific, și privim grav undeva în fața noastră, ignorând aparatul de fotografiat. Pleșu, în picioare, în spatele nostru, cu o mână pusă pe umărul meu, privește cordial spre aparat și reface legătura cu lumea pe care ceilalți doi, interiorizați și melancolici, par să o fi întrerupt. (Astăzi, când mă uit la poza aceasta știu că între timp s-a strecurat între noi moartea. Numai că peste un număr de ani vom fi din nou laolaltă sub deznodământul ei și ea va fi singurul personaj *adevărat* al acestei imagini, imaginea din spatele imaginii.)

Când vorbea despre ceva ce-i plăcea, se bâlbâia de bucurie. Evocate de el, obișnuitul și umilul deveneau atât de importante, încât intrau în

raza neobișnuitului. Grădinile, casele, dealurile, coloanele pe care le picta intrau în epifanie tocmai pentru că privirea lui ajungea până în punctul în care totul vorbea despre Dumnezeu. Pictura lui este profund mistică nu pentru că într-un final a început să picteze biserici, altare și lumânări, ci pentru că atunci când, de pildă, picta o fereastră îngropată în peretele umil al unei case de țară străvedea (și picta în ea) omniprezența crucii în viața de zi cu zi.

Îl văd către 35 de ani, înalt, subțire și gracil, îmbrăcat hamletian cu o cămașă albă cu mâneci bufante, aducând la siluetă cu Gérard Philipe; peste imaginea aceasta se suprapune apoi cea a anilor din urmă, „boierească“, cu bretelele de la pantaloni întinse pe pântec, mustața și barba cărunte, doar mâinile rămase neschimbate, cu degete tinere și nervoase.

Prima imagine este cea a proiecției ideale, pe care cu toții o purtăm în noi pentru că există, în fiecare dintre noi, nevoia de efigie, de pur și de înalt. De aici, din acest loc comun romantic, se naște, pentru cei care lasă ceva în urmă, legenda destinată posterității. Tot ce este precar în ființa

celuilalt – căderile, minciunile și abjecțiile chiar – e lăsat deoparte și urmașilor le este prezentată, asemeni unei statui căreia timpul i-a spălat culorile, doar strălucirea pietrei.

A doua imagine, a ultimilor ani, e cea care îmi vine în minte de câte ori stau de vorbă cu el. „A sta de vorbă“ este o expresie stranie. Când doi oameni *stau* de vorbă nu înseamnă doar că stau locului și vorbesc despre indiferent ce. A sta de vorbă este un sfat de taină despre viața și moartea celor care vorbesc. Spun asta pentru că reproșul pe care Bernea ni-l făcea în ultima vreme, lui Pleșu și mie, era că „nu apucăm să stăm de vorbă“. De văzut ne vedeam mereu, dar de fiecare dată i se părea că „nu am apucat să stăm de vorbă“. A dispărut lăsându-mi senzația că aveam să ne comunicăm ceva urgent sau deosebit de grav, ceva ce ar fi anulat inerția tâmpă a felului în care ne trecem zilele, și că la capătul acestei întâlniri vom fi aflat câteva lucruri care aveau să ne așeze altfel în viețile noastre.

Trebuie ca cineva apropiat să plece, să dispară, pentru ca pudoarea care te împiedica să vorbești cu el despre lucrurile ultime să fie anulată. „Mai e timp“, îți spui, „am să vorbesc cu el altă dată“.

E nevoie ca timpul acesta să se consume, ca moartea să lovească de undeva din apropierea ta ca să devii impudic existențial și să poți ajunge să stai de vorbă. Toate dialogurile importante au nevoie de mijlocirea morții. Nu se stă de vorbă cu adevărat decât pe patul morții sau în absența definitivă a unuia dintre parteneri. Când ne reproșa că „nu apucăm să stăm de vorbă“, Bernea ne chema, conștient sau nu, în orizontul propriei sale morți.

Moartea lui Cioran

I

Când citești cărțile lui Cioran și când vezi de câte ori este prezent în paginile sale cuvântul „moarte“, îți apare în minte această întrebare: cum poate arăta sfârșitul unui om care toată viața lui a vorbit despre sfârșit?

Astfel pusă, întrebarea este stranie, dacă nu nelalocul ei. Ea presupune că între exercițiul gândirii despre moarte și moartea însăși s-ar naște o legătură, că moartea cuiva se poate contamina de felul în care el a vorbit neconținut despre ea. Suntem înclinați să credem că cineva care la 22 de ani se considera „specialist în problema morții“ și care ajunsese să se gândească la moarte „până și când mânca“ nu putea muri ca ceilalți. În fond, la capătul meditației neîntrerupte despre

moarte, nu poți ajunge în fața morții cu mâinile goale. Excesul acesta de luciditate nu îți dă dreptul de a trăi moartea ca un prinț? De a o alege? Atât de tare e împlântată tema morții în scrisul lui Cioran, încât, atunci când vrem să aflăm cum a sfârșit Cioran, s-ar părea că nu punem o simplă întrebare biografică, ci mai degrabă că vrem să aflăm cum s-a încheiat opera lui. Cel care își arogase monopolul lucidității trebuia pesemne să sfârșească pe măsura acestei lucidități în surplus. Sau a orgoliului ei. Faptul de a stăruie o viață în preajma celei mai insolubile dintre probleme – moartea – nu putea, desigur, să scoată corpul de sub regula corpului, dar nu putea el oare să-i regizeze destrămarea? Nu-și câștigase Cioran dreptul la o moarte *doar a lui*, la o moarte fără pereche?

Dar, dacă-i așa, atunci, din nou, *cum* se cuvea el să moară? Cazul lui Cioran atins de Alzheimer nu este cazul oricărui dintre noi pe care viața, în imprevizibilul ei, îl împinge în teritoriul uneia sau alteia dintre maladii. Nu se pune îndeobște problema, cu nici unul dintre noi, dacă ne *merităm* sau nu boala. Când ne atinge, o boală poate avea justificări genetice sau poate fi produsul hazardului, dar de aparținut ea nu ne

aparține *în propriu*. Ea nu este rodul felului în care am gândit despre viață și moarte. Și nici al felului în care am decis să trăim. Cel mai adesea nu căutăm *tâlcul* unei boli, nu-i căutăm întemeierea – etică sau metafizică – în chiar viața noastră. Ea pare că „dă peste noi“. Altfel spus, viața mea nu-și scoate boala la mal cu firescul raționalității care se desprinde din felul în care am trecut prin viață.

La Cioran, în schimb, boala finală pare să facă parte din destinul său. Nu că ea ar fi fost pre-scrisă, ci mai degrabă „chemată“ și provocată, păstrându-și totodată imprevizibilul ei. Ea este punctul înspre care eroul avansează implacabil, în pofida tuturor aparențelor și a faptului că se crede propriul său stăpân, aducând la lumina zilei concluzia care rezultă din dialogul lui cu zeul prin intermediul oracolului. Pe scurt, ea poartă în sine toată încărcătura deznodământului tragic: are în ea cruzime, ironie și acel amestec de firească neașteptare care dă marca inconfundabilă a pedepsei divine.

Cioran era un ipohondru. Toată viața și-a pândit, sistematic, bolile. Mai mult, ca toți ipohondrii, suspectându-se, îngrijindu-se și citind despre boli, devenise competent și avea voluptatea de a

împărți sfaturi medicale în dreapta și în stânga. Scrisorile către fratele lui sunt pline de pedanterii medicale: de la cum să faci un ceai de plante ca să aibă efect, și mai ales cum să-l bei (cu o mână ridicată în sus!), și până la prescripții sofisticate și nume exotice de medicamente. El însuși se duce, după cum rezultă din corespondență și din *Caiete*, mai tot timpul la medic. Sala de așteptare, scăldată în indecența bolnavilor care se mărturisesc povestindu-și bolile, îl îngrozește, îl face să plece și îi smulge reflecții care intră sub formă de aforisme amare în cărțile sale. Fapt care nu-l împiedică, bântuit de spaima tuturor bolilor, să revină pentru a povesti din nou ce a simțit și ce a văzut. În tinerețe visează să aibă sifilis, element obligatoriu în recuzita oricărui geniu, pentru ca apoi, la Paris, să-și pândească nopți întregi mișcările interioare ale trupului, să suprimе sarea, să mănânce ani la rând *légumes vapeur*. Acest balans permanent între psihologia marilor damnați romantici și precauția mic-burgheză îngrijorată de un strănut îi dă aerul simpatîc de copil mare care trebuie iubit și îngrijit. Ceea ce se și întâmplă, de altfel. Ani la rând, Simone Boué pleacă în fiecare zi din mansarda din rue de l'Odéon la ora 7 dimineața; la 8 trebuie

să fie la școala din Versailles, unde predă engleza. La 12 revine în locuința pariziană, pentru a-i pregăti lui Cioran legumele fierte în aburi. La ora 2 trebuie să fie din nou la școală...

Iar Cioran, care nu a dormit noaptea din cauza furnicăturilor insuportabile din picioare, se trezește către prânz, mănâncă și apoi se întâmplă să scrie. Despre ce? Despre facerea lumii ca primul act de sabotaj. Despre regretul că Nimicul a trebuit să se transforme în ceva. Apoi despre urâtenia omului. Despre insomnie, despre absurd, despre boală și moarte. Apoi despre Dumnezeu, care e răspunzător de toate acestea. Apoi despre paradisul copilăriei, despre inocență, despre fericirea de a fi cioban la Rășinari și despre nenorocirea de a fi scriitor la Paris. Despre regretul de a nu putea traversa regnurile în sens invers, pentru a reintegra fericirea animalului, a plantei și a pietrei. Despre conștiință ca rană crestată în trupul universului – „Conștiința e mai mult decât așchia, ea este *pumnalul* din carne...”

Și totuși rana aceasta, mai adâncă la el decât la orice contemporan al lui, nu este oare tocmai insigna lui și temei al disprețului pentru orbirea semenilor, incapabili să vadă prăpastia deasupra căreia atârnăm? Luciditatea, suprema sursă a

suferinței, este totodată teritoriul dintotdeauna al fanfaronadei sceptice. Cioran suferă că este lucid, că nu e insectă, plantă sau piatră, dar totodată e mândru că e cel mai lucid ins din univers. Iar gândul acesta despre sine, care apare din prima lui carte, îl însoțește toată viața. Luciditatea e blazonul lui de noblețe, terenul sigur de pe care poate fi azvârlit lumii întregi *défi*-ul lui.

Dar nu a fost această ambiguitate – acest mod de a privi conștiința simultan ca semn de elecție și blestem – provocarea pe care Cioran, făcându-ne-o, o face totodată prin ricoșeu unei instanțe care nouă ne scapă? Dacă Cineva i-a urmărit discursul și s-a hotărât să-i răspundă în felul limpede-întortocheat în care se răspunde la acel nivel? Dacă Cineva, jucându-se, i-a hărăzit un sfârșit pe măsura gândului lui, unul care să fie totodată mântuire și pedeapsă? Și cum ar fi arătat acest sfârșit, deopotrivă ironic, crud și pedepsitor, care nu e lesne de imaginat de către mințile noastre? Pesemne că, rostit de un oracol, el ar fi sunat astfel: „Ai să suferi de ceea ce ți-ai dorit mai mult și ai să regreti lucrul din cauza căruia ai suferit cel mai tare“. În traducere liberă: „Ai să suferi de in-conștiința insectei, a plantei și a pietrei și ai să-ți regreti conștiința“.

II

Dacă e să ne gândim la rugămintea adresată lui Simone Boué într-una din zilele ultimului an al vieții sale (aproape nu mai vorbea) – *supprime-moi!* –, rezultă că a suferit enorm. În maladia Alzheimer uiți lucrurile în ordinea inversă a deprinderii lor. În final, uiți actele fundamentale ale vieții: vorbitul, mersul, mâncatul. Te zidești oarecum în existență, te reintegrezi, dispari – și totuși ești. Acest posibil mers înapoi prin regnurile existenței, această traversare inversă Cioran o dorise, o teoretizase, dar nu o prevăzuse ca pe o pățanie reală a vieții lui. Nu calculase cu faptul că va pierde tocmai *temeiul* orgoliului lui, care era luciditatea. Nu mizase, în privința sfârșitului lui, pe *uitarea totală*.

Boala începuse la scurtă vreme după ce, în 1990, terminasem convorbirea filmată cu el. Aflându-se la Gallimard, uită drumul spre casă. Doi ani mai târziu este internat la spitalul Broca din Paris, pierzând darul care nu ne este dat decât nouă, oamenilor, și grație căruia el supraviețuise: *cuvintele*.

Într-o zi, pe vremea când încă nu pierduse mersul, ba chiar alerga pe culoarele spitalului,

poposind pe neașteptate într-unul sau altul din saloanele cu ușile deschise în care se auzea mergând un televizor – se instala în pat și începea să privească atent, spre stupoarea sau panica ocupantei patului (pacienții erau cu precădere femei) –, Cioran a dispărut. Infirmierele l-au căutat vreme de ore, descoperindu-l în cele din urmă în dulapul din camera lui. Le-a mărturisit că e sfârșit de oboseală pentru că se plimbase ore întregi, printr-o noapte desăvârșită, într-un oraș necunoscut.

L-am văzut ultima oară la spital (eram cu Marie-France Ionesco), în vara lui 1994. Între timp uitase mersul și se afla într-un scaun cu roțile. Când am deschis ușa camerei sale, m-a izbit expresia lui: un chip golit, cu liniile feței deplasate, un Cioran stricat. Văzându-mă – nu știu dacă m-a recunoscut (în final nu-i recunoștea decât pe Simone Boué și pe fratele său, Aurel) –, s-a adunat oarecum din el, trăsăturile chipului s-au recompus treptat și s-au așezat în imaginea unei blândeți politicoase. Îi adusesem ultima ediție a primei lui cărți în română: *Pe culmile disperării*. A luat-o prevenitor și a început să întoarcă filele cu o concentrare extremă, aducându-le foarte aproape de ochi. Ținea însă cartea

pe dos. După o vreme, m-a întrebat în franceză, alegându-și vorbele cu teribilă greutate: Cine a scris asta? – E cartea dumneavoastră de debut, i-am răspuns. Ați scris-o la 22 de ani. Și atunci, cu o neașteptată izbucnire – ca și cum *spiritul* lui s-ar fi ridicat brusc în picioare sau ca și cum în acest dezastru un lucru de preț ar fi rămas intact (codul umorului nu-l părăsise!) –, m-a întrebat, vorbind însă la fel de greu: Și înainte de asta ce făceam? După care a râs.

Tocmai primise în ziua aceea, de la Ion Iliescu, președinte pe atunci al României, o scrisoare pe care Simone Boué o adusese la spital. Mi-au dat-o s-o citesc și am parcurs cu glas tare rândurile acelea protocolare care exprimau compasiune și „urări de sănătate“, fiind incapabil să-mi reprim stupoarea pe care mi-o stârnea gândul că omul care-i chemase pe mineri să măcelărească intelectualii Bucureștiului îi scria acum lui Cioran. Am terminat de citit și am întrebat: „Și ce-o să-i răspundeți?“ Atunci, din gura lui Simone Boué au ieșit cuvintele pe care pretindea că le învățase primele în limba română, pe vremea când, la începuturile relației lor, îl asculta pe Cioran vorbind în Jardin de Luxembourg cu prieteni români, și pe care, în plus, se lăuda că

le pronunță cu accent ardelenesc: „Pupa-ma-n courr!“ Rostite fără conștiința deplină a semnificației lor, în același timp șăgalnic, cu fermitate și promptitudine, de către o pariziancă respectabilă și care altminteri nu știa o boabă românește, vorbele acestea căpătau un prestigiu neașteptat și provocau totodată, prin neașteptatul lor, un efect comic extraordinar. Am izbucnit toți trei în hohote de râs. Cioran s-a oprit primul, s-a recules și, cu o mimică spăsită, apăsând pe fiecare cuvânt, a spus: „*Non, non. C'est pas beau. Il faut trouver quelque chose de plus nuancé*“. După care și-a reluat râsul, plimbându-și privirea de la unul la altul, ca și cum ar fi vrut să fie sigur că toți cei de față fuseseră la înălțimea umorului său.

De atunci nu l-am mai văzut. L-am păstrat în memorie cu acest râs care-i lumina fața, un râs care *dădea tonul* și care te îndemna să te contaminezi de bucuria lui, oarecum pe propria lui răspundere, calitatea produsului fiind garantată, de vreme ce purta marca Cioran. În momentele acelea era sigur fericit, pentru că, râzând, redescoperea copilăria ca pe o garanție a paradisului și ca depășire, *à rebours*, a căderii noastre. De aceea ultima bucurie pe care a avut-o a fost legată

de prezența fratelui său în spatele scaunului cu roțile prin curtea spitalului Broca. Asculta, cu fața iluminată, poveștile pe care le trăiseră împreună pe „ulița copilăriei“ din Rășinari, în urmă cu 75 de ani.

Vreme de doi ani, Simone a venit la spital zi de zi. La un moment dat, spunându-i că urmează să treacă pe la „Ionești“, l-a întrebat într-o doară pe Cioran dacă are să-i transmită ceva lui Eugène. „Dis-lui – a răspuns Cioran – *qu'il nous a rendu la vie supportable*.“ Răspunsul acesta se rabate asupra lui Cioran și ia forma unei întrebări: El, Cioran, ne-a făcut viața suportabilă? Sau, dimpotrivă, a făcut-o de nesuportat?

Cioran a murit în 1995, pe 1 iunie, către ora 9 dimineța. Simone stătuse cu el toată noaptea și plecase acasă în zori cu gândul să revină la spital după un duș și după o cafea băută în grabă. Se temea să nu moară în absența ei. Mi-a povestit cum cu o zi înainte îl privise minute în șir în ochi („erau cei mai frumoși ochi pe care îi văzusem vreodată“) și cum el îi răspunsese, executând împreună ritualul unui adio prelungit. – Era frumos Cioran? am întrebat-o. – O, când l-am văzut prima oară, în iarna lui 1944... *Il était beau comme un Russe*.

Simone a revenit la spital către ora 10 și a aflat că între timp Cioran murise. A fost înmormântat, două zile mai târziu, în cimitirul Montparnasse.

Simone a mai trăit doi ani, exact atât cât i-a trebuit ca să descifreze și să bată la mașină cele 900 de pagini ale *Caietelor*. Le-a predat Editurii Gallimard în 1997 și s-a dus apoi, ca în fiecare an, în vacanță, la casa părintească din Vendée. Pe 11 septembrie a venit, ca și în celelalte zile, la plajă, cu bicicleta. S-a dus să înoate și nu a mai ieșit. Marea i-a scos trupul la mal, ca de obicei în astfel de cazuri, la o oarecare distanță de locul în care intrase.

După moartea lui Simone, mansarda din rue de l'Odéon, alcătuită din trei cămăruțe („camera“ lui Cioran, urmând panta acoperișului, avea tavanul povârnit, iar fereastra dădea direct către cer) și care fusese ocupată de Cioran și de „prietena lui“ (așa o prezenta întotdeauna pe Simone: „*mon amie*“) vreme de peste 30 de ani, a fost reînchiriată.

Când am revenit la Paris, în noiembrie, și am trecut prin dreptul casei cu numărul 21, am avut senzația nu că Cioran dispăruse, ci că amprenta lui pe cerul Cartierului Latin fusese suprimată.

Pentru că era vorba de o mansardă, lucrul acesta se petrecuse neîndoielnic de undeva de sus și de deasupra, prin intervenția cuiva care putea păși peste acoperișurile Parisului. Două mâini apucaseră acoperișul, îl ridicaseră așa cum ridici acoperișul unei case de păpuși și schimbaseră decorul. Nu mai erau acolo nici fotoliul de răchită din living în care ședea când primea musafiri, nici patul lui nespus de mic, ca un pat de copil, acoperit cu o scoarță ardelenească, nici masa lui de scris, înghesuită sub tavanul teșit. „Mansarda lui Cioran“ dispăruse. Urmele trecerii lui prin Paris fuseseră șterse pentru totdeauna. Cineva suflase nu peste viața lui, ci peste decorul ei, peste *locul* în care își construise cu minuție extremă, în mii și mii de nopți, *calvarul lui*.

Monica Lovinescu în căutarea mamei

22 martie 2008

Cum se petrecuse de fapt totul? Imaginea Monicăi Lovinescu, răstignită de patru ani pe un pat ce pare că s-a hotărât să-i găzduiască trupul pentru totdeauna, sugerând că o nemurire a letargiei ar fi cu putință, mă face, de fiecare dată când îmi apare în minte, să nu mai am nici o îndoială că viața, dacă trebuie sfârșită așa, nu trebuia, desigur, să fie inventată. Ciudat e că nici un medic nu a putut pune vreodată un diagnostic. Senzația pe care am avut-o, toți cei din preajmă, a fost că lucrurile începuseră ca un joc. Abia cu vremea el devenise unul vertiginos, escaladare a unui pariu început el însuși în joacă și terminat ca stranie și îndârjită intrare în concurență cu viața și moartea „celuilalt“. Cu viața și moartea lui Virgil.

Prin 1999, am petrecut cu ei o vacanță de vară la Megève, o stațiune din Haute-Savoie, celebră mai ales pentru „sporturile de iarnă“. (În orice colț al orașelului te-ai fi aflat, nu era zi să-ți ridici capul fără să vezi, ca într-o eternă ilustrată, albul zăpezii strălucitoare a Mont Blanc-ului.) La un moment dat, în timpul plimbărilor pe străzi urcătoare, în care inconfundabilele case savoiarde din piatră și lemn maroniu-întunecat se pierdeau în pajiști și livezi uriașe (Monica mergea cu pas întins și noi de-abia ne țineam după ea), Virgil a început să se vaiete de dureri în piciorul stâng și să meargă mai greu. La Paris, handicapul a părut că se agravează. Ieșirile la FNAC, în căutare de discuri și cărți – aceasta era suprema lui bucurie (colecția de CD-uri care tapeta trei dintre pereții livingului trecuse de mult de zece mii de titluri) –, au devenit din ce în ce mai rare.

Reacția Monicăi a fost neașteptată. S-a grăbit să demonstreze – dar nu numai lui, ci și celor din jur – că persoana care în curând va avea nevoie de îngrijiri va fi ea, și nu soțul ei, așa după cum betșugul care-l încerca la picior ar fi lăsat să se înțeleagă. Să se fi temut oare, ne-am întrebat atunci cu toții, că, odată Virgil bolnav și cerând

o atenție specială, ei ar fi urmat să i se retragă porția aceea de răsfăț cotidian care se revarsă din preaplinul unei iubiri de o viață și care, în cele din urmă, devine suprema ei garanție?

Explicația pe care ea ne-a dat-o mai târziu a fost alta. *El* – și când spunea asta părea că toate mijloacele sunt bune pentru a-l feri pe Virgil de amenințările ce s-ar fi abătut asupra-i – el trebuia împiedicat să alunece în propria lui suferință. Iar ca să se întâmple așa, era nevoie ca boala cea mai gravă să și-o asume ea, și nu cel care, în economia de o viață a cuplului, fusese eternul-disponibil. Trebuia să apară un neajuns care, prin amploare, să poată, dacă nu să-l anihileze pe-al celuilalt, cel puțin să-i pună surdină, să-l camufleze, să-l așeze în inferioritate. Răspunderea permanentă față de o parteneră suferindă ar fi urmat să rezolve lucrurile. Era nevoie de un Virgil în alertă, care, oricât de bolnav ar fi fost, ar fi găsit încă puterea să-și mobilizeze ultimul dram de energie pentru a veghea suferința Monicăi. Constrâns să-i poarte *ei* de grijă, Virgil *nu avea voie* să se îmbolnăvească. În schimb, ea, Monica, trebuia să se îmbolnăvească urgent. Iar boala ei trebuia să fie, în acest straniu și nu pe

deplin conștient „care pe care“, corelată cu handicapul ce se anunța în Virgil, unul al mersului, o boală legată de picioare.

Și la început, când mai în glumă, când mai în serios, în livingul din François Pinton, în care, când veneam să-i văd la Paris, ne aflam toți trei sporovăind, sculându-se de pe fotoliul ei, Monica se plângea că e nesigură pe primii pași. Întindea brațele în aer, către Virgil și către mine, fluturându-le sub iminența unei prăbușiri fictive, și cerea, ca o fetiță răzgâiată căreia-i place ca atenția celor din jur să fie confiscată de propria-i persoană, să fie sprijinită și ocrotită în cei câțiva pași pe care-i făcea spre bucătărie. Scena aceasta, care de fiecare dată avea în ea ceva deopotrivă ludic și teatral, a trebuit cu timpul să devină din ce în ce mai convingătoare. Drept care, în curând, au început căderile repetate, în cele mai stranii locuri și poziții. Într-o seară, de pildă, mi-a povestit amuzată la telefon că s-a prăbușit pe când se afla în fața aragazului și că, în cădere, a nimerit cu capul în geamul cuptorului (din fericire neaprinși), l-a făcut țândări (sticla era, pare-se, dintr-un material special) și a poposit în cele din urmă, imobilizată, cu capul în cuptor,

strigând la Virgil să vină să o scoată de acolo. A doua zi, când s-a dus la magazinul Darty din cartier să cumpere un nou aragaz și a cerut unul cu un cuptor mai mare, povestindu-i vânzătorului cele întâmplate, acesta a crezut că respectabila doamnă din fața lui își râde de el.

În orice caz, împingând „jocul” acesta până la capăt, a venit și ziua în care Monica a susținut că nu mai poate coborî din pat. Ajutată să se ridice și lăsată singură, se prăbușea imediat. Toate radiografiile făcute, din creștetul capului și până la picioare, nu au putut oferi nici o explicație plauzibilă a prăbușirilor ei. Din clipa aceea nu s-a mai sculat din pat niciodată și Virgil a trebuit, aproape până în ultima clipă a vieții sale, cu excepția scurtelor momente când apăreau, la ore fixe, infirmierele angajate, să răspundă la chemările vehemente de ajutor ale celei care-și alesese singură infirmitatea. Aceste chemări, mi-a explicat ea odată, aveau funcția unor biciuiri sistematice. Îi interziceau lui Virgil să intre în letargie. Îl împiedicau, câtă vreme ea trăia, ținut în priza unei hărțuieli neconținute, să abdice definitiv. Dar toate acestea Monica mi le-a spus mai târziu, când Virgil murise. Care fusese adevărul n-am să știu niciodată, pentru

că meandrele unui cuplu care-și formase intimitatea de-a lungul a peste patru decenii nu le poate cunoaște, în afara celor care i-au trăit splendoarea și coșmarul, nimeni.

August 2004, Paris

„Ciudat este că nu mi-am gândit niciodată bătrânețea. Spre deosebire de dumneata, căruia ți-au murit oameni dragi în brațe, nici eu, nici Virgil nu am fost confrunțați în mod nemijlocit cu sfârșitul alor noștri. Poate de aici incapacitatea pe care o avem în comun de a prevedea, de a ne lua măsuri de precauție, de a încerca să contracarăm cumva posibila nedemnitate a ieșirii din viață. Prin forța împrejurărilor, Virgil nu a putut asista la sfârșitul părinților lui. Trăită de la distanță, moartea unei persoane iubite – ceea ce înseamnă crepusculul ei și deopotrivă sfârșitul, cel mai adesea lipsit de glorie, care-i urmează – nu-ți dă întreaga măsură a grozăviei care se petrece. Aproape orice moarte neasistată în preliminariile ei este o abstracție. Când a murit tata (urma să împlinesc în toamnă 20 de ani), fusem asigurată de medic că, plecând în vacanță,

între timp nu avea să se petreacă nimic rău. În vreme ce tata se stingea, eu înotam, bronzată și fericită, la Mangalia. Cu mama, povestea este alta și o știi prea bine. Câtă vreme nu vezi cu ochii tăi, nu știi că lucrurile pot să arate astfel, nu ai imaginația cezurii unei vieți, a trecerii ei pe altă orbită, a umilinței biologice pe care ajungi să o înduri. Iar când se întâmplă să o vezi, cum am văzut-o în cazul lui Cioran, îți spui, cu acea infatuare prostească a omului încă neatins de batjocura destinului, că asta nu ți se poate întâmpla și ție. Pur și simplu, Gabriel, nu am avut imaginația propriei noastre neputințe fizice, pentru că dacă am fi avut-o, Virgil și cu mine, nu ne-am fi cumpărat o casă cu scară, în care baia e sus și bucătăria jos. Nu înțelegeam nici vorba unui amic care ne spunea, de câte ori venea în vizită la noi, că, atunci când locuiești într-o asemenea casă, vine un moment în care trebuie să te hotărăști unde rămâi: sus sau jos. Eu am rămas, după cum vezi, sus și, când nici Virgil nu va mai putea urca și coborî scările, vom sfârși pesemne într-o blândă anorexie. Și asta pentru că nimeni nu vrea – reproșul te vizează și pe dumneata – să ne procure cucuta.“

28 septembrie 2006

E ora 12 fără un sfert noaptea. Mă sună Dana Diminescu să-mi spună că i s-a telefonat de la spital pentru a i se anunța moartea lui Virgil. A murit în spitalul de urgență din cartier, în care se afla, de peste trei săptămâni, inconștient și sub perfuzii. Când Mihnea l-a văzut ultima oară, în urmă cu o săptămână, nu avea pesemne mai mult de 40 de kilograme. Un spectru cocârjat în pat, fără dinți, cu ochii închiși, trecut deja dincolo. Deși i se spusese cum arată, Monica a ținut să meargă să-l vadă, în speranța că ar putea intra în comunicare cu el. A fost transportată cu o ambulanță la spital și adusă apoi pe o targă lângă patul lui. S-a ales doar cu imaginea teribilă a acestui rest de Virgil, care îi va bântui multă vreme de acum coșmarurile.

Ciudat e că mă sunase cu două-trei ore în urmă să-mi spună că nu știe cum are să suporte, când va veni, despărțirea. „Cincizeci de ani am trăit cu el, Gabriel. Îl strig noaptea în somn. Mă liniștește oarecum gândul că aș putea înghiți somnifere ca să termin și eu. Te-am sunat, deși știu că nu ai ce să-mi spui. Nu e nimic de spus.“

O împing, pentru a o scoate din marasmul clipei prezente, către începuturile relației cu Virgil. „Monica, deși ne cunoaștem de peste douăzeci de ani, n-am știut niciodată cum a început totul între dumneavoastră și Virgil. Știu doar că în București nu vă puteați suferi și că, în Paris, ați ajuns la un moment dat să vă plimbați pe Pont des Arts, locul în care îndrăgostiții își fac jurămintele pentru eternitate.” – „M-am măritat cu Virgil în urma unui poem pe care mi l-a trimis la scurt timp după ce ne cunoscuserăm. E poemul care deschide volumul publicat în urmă cu ceva timp la București. Versurile pe care le-am primit atunci erau de o calitate umană și literară la care am fost extrem de sensibilă. O iubire poate să apară pe o bază livrescă atunci când personajele sunt livrești. Virgil și cu mine trăiam atunci în literatură ca într-o mănăstire. Și trăiam *numai* în literatură.”

O las să povestească. Nu o întrerup și nici nu-i spun cât de bine îmi e cunoscută povestea, pentru că simt că alunecarea în propriul ei trecut îi face bine. Și mie îmi face bine, pentru că viețile celor pe care îi iubim au în ele ceva mitic și recitarea isprăvilor lor se cere făcută, asemeni

miturilor întemeietoare, periodic, pentru a ne consolida ființa.

Ascult, deci, cum tânăra debordând de proiecte și de energie, care părea să fie destinată unei cariere teatrale (urmase în țară, prin anii '45, sub îndrumarea lui Camil Petrescu, cursuri de regie), ajunge în extremis la Paris în 1947. La începutul anilor '50 montase deja câteva piese, împreună cu Nicolas Bataille (printre care și *Cântăreața cheală*), într-un *café-théâtre* de pe Avenue Montaigne cu numele, plin de arome misterioase, Les Noctambules. Trupa, care juca piese într-un act, niciodată mai lungi de o oră (și întotdeauna între orele 5 și 6 după-amiaza, căci atunci le fusese sala pusă la dispoziție), își făcea reclamă pe Boul' Mich', când studenții ieșeau de la Sorbona, iar tânăra regizoare se remarcă dansând și cântând în plină stradă – cel puțin așa susținea ea – „în turcește“. În aceste spectacole montate în spațiul redus al unui *café-théâtre*, încercase transpunerea *gros-plan*ului din film pe scenă. Smulsese chiar și un strigăt de admirație – „*Je ne connais pas ce metteur en scene, mais il connaît son métier*“ – de la cronicarul teatral al ziarului *L'Humanité*.

Legată de Virgil prin acea iubire născută pe baze livrești – „N-aș vrea să înțelegi de aici că între noi nu a fost pasiune. A fost patimă mov, Gabriel, și pesemne că dumneata știi ce înseamnă asta...” –, Monica trăia o existență din care aspectele practice ale vieții păreau să fi dispărut cu desăvârșire. Nimeni nu putea spune că-i văzuse pregătind ceva de mâncare. De fapt erau amândoi „personaje livrești”, în sensul că adevărata realitate era pentru ei aceea din cărți, în vreme ce lumea reală se refugiase într-o existență fantomatică. „Apoi am descoperit politicul. L-am descoperit aproape cu forța. A năvălit peste noi. L-am descoperit atunci când am înțeles ce voia comunismul: să se substituie datelor naturale ale omului. Dintr-odată, realitatea, relegată până atunci în insignifianța ei non-literară, ni s-a impus. Comunismul ne-a izgonit din paradisul literaturii. Atunci a început totul.”

După ce închid telefonul, mă ridic și iau din raft volumul lui Virgil *Poeme din exil*. Deschid la primul poem, intitulat *Decemvrie*, și caut în el urmele discuției cu Monica. Are cadențe largi și tonul este înalt și trist, părănd că vorbește despre iubire de pe marginea unei prăpăstii:

că, odată cu deschiderea lagărului, i-au dat drumul și mamei, care, îmi spune, tocmai o vizitase cu o zi în urmă. – Monica, dar mama dumneavoastră nu mai trăiește de mult. – Tocmai de asta ți-am și telefonat, Gabriel. Am stat și m-am gândit logic: cum să o elibereze acum, de vreme ce au omorât-o în urmă cu o grămadă de ani? Și atunci cum să-mi explic că a fost ieri aici?

Povestea cumplitului sfârșit al mamei Monicăi a fost spusă de multe ori și Monica însăși, în toate aparițiile ei la televiziune de după 1990, nu s-a sfiit s-o repete de fiecare dată. În timp ce o amintea din nou, cu ocazia celei de a treia reveniri în țară, am avut uimirea să aud din gura unui prieten următoarea remarcă rostită pe un ton lehametit: „Iar ne spune povestea cu mama!” Nu mi-a venit să cred. „Povestea cu mama” ar trebui să se afle în toate manualele de istorie, amintită la toate întâlnirile selecte ale *beau monde*-ului bucureștean, unde îndeobște se mănâncă până la îndobitocire și se petrece tâmp, bășcălios și flușturistic. „Povestea cu mama” ar trebui discutată și răș-discutată până la epuizare, adică până la instaurarea scârbei finale față de ce au putut face comuniștii, în perfectă și eternă

impunitate, cu o femeie de 71 de ani. Iată de ce consider că nu e deloc prea mult, atunci când e vorba de acel inepuizabil memento al bestialității umane, să reiau „povestea cu mama Monicăi“.

Au trecut aproape cincizeci de ani de când Ecaterina Bălăcioiu, profesoară de franceză și soție a lui Eugen Lovinescu (de care acesta se despărțise când Monica avea 12 ani), a fost ridicată din casă la ora 2 noaptea, pe 23 mai 1959. Avea 71 de ani, părul alb, împletit într-un coc la spate, și chipul de o nesfârșită blândețe. Când a fost arestată, citea Eschil în greacă, ajutându-se de iuxta latină.

Pentru regimul lui Gheorghiu Dej, fusese o piesă de șantaj. Ajunsă la închisoare, Securitatea i-a propus un târg: eliberarea, în schimbul unei scrisori adresate fiicei, în urma căreia aceasta ar fi devenit colaboratoarea „lor“. A refuzat târgul. A murit după un an, la scurtă vreme după ce i s-au oprit medicamentele. Avea hidropizie. Corpul i se umflase îngrozitor. Într-o noapte, în comă aparentă, a fost dusă la morga închisorii. S-a trezit, după câteva ore, printre cadavre.

„Refuzând târgul, obișnuia să spună fiica ei, s-a lăsat să moară pentru a mă naște a doua oară spre libertatea de a fi eu însămi.“ Într-unul din

volumele *Jurnalului*, Monica scrie: „Ori de câte ori e vorba de mama, îmi vine să mă precipit: mi-e teamă că nu voi ajunge niciodată s-o numesc destul, să-i dăruiesc chipul și firea de excepție celorlalți, ca să nu piară odată cu mine, singura depozitară a minunii care a fost ea“.

Să ne imaginăm o clipă pe cineva ajuns la vârsta de 71 de ani. Cu excepția marilor criminali, societatea pare dispusă să acorde, la vârsta aceasta, liniștea de care oricine are nevoie pentru a putea ieși în mod decent din scenă. Până și delictele, la această vârstă, par să se prescrie. Persoana care, în plină vigoare a vieții, le-a comis nu mai există de fapt. Nimeni, s-ar zice, nu mai are gust pentru răfuiala cu o umbră.

Dar să ne imaginăm că această ființă de 71 de ani cu părul alb – întâmplător chiar mama noastră – este o femeie care toată viața ei a predat limba franceză și care, ajunsă la pensie, citește Eschil în greacă. Ce să caute la închisoare o asemenea ființă? Cui poate face ea rău și ce ar avea de ispășit? Ce „umanitate“ apăruse între timp pe scena lumii? De unde veniseră oamenii aceștia care puteau lua o bătrână din patul ei în plină noapte, pentru a o arunca în infernul închisorii și a o lăsa să moară acolo?

Monica a continuat să trăiască cu gândul că are pe conștiință totul: mai întâi arestarea mamei și, apoi, moartea ei. Când doamna Bălăcioiu a fost arestată, Monica trăia cu iluzia că la București i se pregătea un pașaport definitiv pentru Franța. Se mutaseră, ea și Virgil, dintr-un apartament cu două camere într-unul cu trei. A treia cameră era pregătită pentru venirea iminentă a mamei. Era „camera mamei“. Pe acest fundal de pregătiri și așteptare a sosit vestea arestării.

Ca să poată supraviețui gândului că cea care o născuse murise în urma unei negocieri ratate a cărei miză fusese ea, Monica face, prin intermediul microfonului, un pact de solidaritate cu victimele din țara în care mama îi fusese omorâtă. Câteva emisiuni săptămânale. Reinventează, insolit, un alt *café-théâtre*. În locul *gros-plan*ului, aduce pe noua scenă umbrele ascultătorilor anonimi. „Îmi populau de fiecare dată studioul“, mi-a povestit mai târziu. Microfonul ajunge alibiul ei, dreptul câștigat de fiecare dată la o nouă porție de existență.

Ceea ce se întâmplă acum, în timp ce o ascult pe Monica depănându-mi cu voce egală vestea „deschiderii lagărului Securității din sudul Italiei“ și pe cea a „eliberării mamei“, este apariția la

suprafața conștiinței a faimosului „conținut refulat”: lucrul care trebuie să fie uitat, *dar nu poate să fie*, este introdus într-o strategie de apărare a eului traumatizat și este scos apoi la lumină într-o variantă convenabilă. Gândul teribil că viața mamei s-a sfârșit în chinuri, la 72 de ani, *din cauza ei*, este prelucrat acum de Monica în forma acestui delir în care mama *trăiește și e liberă*. De fapt, acum aflăm că *ea nici nu a murit vreodată*. Monica trebuie să se apere cumva de acuza, care stă înfiptă ca o schijă pătrunsă cândva în subconștientul ei, că ar fi răspunzătoare pentru moartea mamei. Delirul care s-a declanșat este subterfugiul la care psihicul Monicăi, șubrezit încă o dată după moartea lui Virgil, apelează pentru a face față celui mai grav conflict al vieții sale.

Totul a început de fapt în urmă cu două săptămâni, când, la telefon, Monica mi-a transmis, pe același ton cumpănit și doritor să descâlcească un lucru încurcat, că a fost sunată de o persoană care s-a dat drept mama ei. „Vorbea într-o franceză perfectă. S-ar fi putut să fie una dintre infirmierele pe care le-am concediat și care, vrând să se răzbune, mi-a făcut gluma asta proastă,

spunând că e mama. Dar tot atât de bine s-ar fi putut să fie o farsă de un abominabil gust, făcută chiar de Securitate. Dar mă gândesc că ar fi putut fi chiar mama. Cert este că telefonul acesta a adus-o lângă mine.“ Am întrebat-o câți ani ar fi trebuit să aibă mama. „M-a născut târziu, la 37 de ani, împotriva voinței tatălui meu. Cum eu am 83, mama ar urma să aibă astăzi 120 de ani.“ I se pare plauzibil? am întrebat. „Nu știu să-ți răspund, dar ceva absurd mi s-a impus ca posibil.“ Între timp, lucrul a luat amploare, transformându-se în povestea halucinantă de astăzi, cu lagărul sud-italian și cu vizita de ieri a mamei în carne și oase.

16 iunie 2007

Discuțiile mele cu Monica la telefon nu au substanță decât dacă migrează în trecut sau dacă se pierd în speculații atemporale, în care mintea ei continuă să fie prodigioasă. Țintuită în pat pentru un timp indefinit, mișcându-și doar mâinile, de care se slujește pentru a-și aprinde țigara și a duce la buze un pahar cu apă, Monica dă senzația că și-a uitat de mult trupul. Desprins, spiritul

ei a trecut la crearea unei lumi în care se amestecă fragmente de realitate, de vis și de amintire.

„Te-am sunat, Gabriel, pentru că mi-a venit în minte o scenă petrecută în copilărie cu mama. Aveam 5-6 ani când mi-a povestit de Primul Război Mondial și, în marginea lui, de ce înseamnă o «existență istorică». Și-mi amintesc că, la un moment dat, m-am aruncat în brațele ei, plângând în hohote, de disperare că eu nu am parte de o «existență istorică».”

Apoi în discuție reapare, luându-mă pe nepregătite, tema mamei eliberate de curând din lagăr. Aceeași cadență a cuvintelor, aceeași eleganță desăvârșită a minții. Dar, brusc, decorul s-a schimbat. Același spirit măreț, rostind fraze sculptate, avansează de astă dată pe tărâmul coșmarurilor ei.

„Telefonul acela, primit sau de la Securitate, sau de la infirmiera concediată, a readus-o pe mama lângă mine. E limpede că au scos-o din lagăr cu ocazia intrării fostelor țări-satelit în Europa. Acum îmi e clar că mama trăiește. Are 111 ani.

Ciudat e că povestea asta cu mama a venit după moartea lui Virgil. Parcă în viața mea se îmbulzea acum o nouă existență și o grămadă de lucruri legate de ea mi-au revenit acum în

mente. Virgil a plecat și un mort îl aduce pe altul după el. – Dar spuneți că mama trăiește... – Nu știu cum să-ți explic. Lucrurile s-au complicat teribil. Mama a apărut ca un soi de prezență care nu e de ordinul fantomelor, iar treaba asta mă ia complet pe nepregătite. Și Virgil continuă să treacă de câteva ori pe zi prin dreptul ușii, dar nu ca fantomă. Pe de altă parte, plecarea lui a adus-o pe mama. Îmi e tare greu să explic, pentru că și eu, ca și dumneata avem o minte riguroasă, de factură diurnă. Mințile acestea se lasă greu amăgite. În clipa de față trăiesc un dubiu transformat în respirație. Un dubiu în care nu prea crezi. Cum să spun? E o îndoială care se îndoiește de ea însăși.“

O ascult pe Monica vorbind și mă gândesc că mintea ei s-a frânt în două. O jumătate a rămas aici, printre noi. Vorbim seara la telefon, ne spunem câte grade sunt la Paris, câte la București. Și că trebuie să bea „mult lichid“. Iar cealaltă? Cealaltă a plecat într-un soi de călătorie în care nici unul dintre noi n-o poate urma. O călătorie, să-i spunem, în căutarea mamei. Mama trebuie cu orice preț să trăiască și să fie invitată din nou la Paris, în camera aceea pregătită demult, în

care, cel puțin în jumătatea aceasta a minții, continuă să fie așteptată.

22 iunie 2007

Dimineața la ora 11. Mă sună Monica și glasul ei are o alură de urgență. „Gabriel, trebuie să mă ajuți s-o invit pe mama în camera lui Virgil, pe care Maria, consierja de vizavi, mă ajută să o pregătesc pentru ea. Vreau să stea o săptămână sau două la Paris. – Dar de unde vine mama, Monica? – Din eternitate, poate. Sau din România. Trebuie să mă lămuresc dacă telefonul pe care l-am primit a fost sau nu o farsă de prost gust. – Și eu cum pot să vă ajut, Monica? – Simplu. Am să te rog să iei o carte de telefon și să cauți la «Bălăcioiu». Vezi cine răspunde și întrebi dacă mai trăiește bătrâna doamnă Bălăcioiu. Oricine o știe la București pe soția lui Lovinescu. Prima mea reacție, când am primit telefonul acela, a fost să pariez pe o farsă de prost gust. Dar, după ce am vorbit ultima oară cu dumneata, am visat-o pe mama. Nu-mi spunea nimic. Mă simt totuși dator să verificăm dacă nu cumva stă la cineva. Sau poate se află într-un spital din

București. Oricum, a fost scoasă dintr-un lagăr care, între timp, a fost închis. Așadar, te uiți în cartea de telefon și vezi dacă o găsești. Vine dintr-o familie de boiernași din Crușeți, un sat de lângă Craiova. Vezi cine răspunde și spui: «Doamnă – sau domnule –, știu că telefonul meu pare să nu aibă o rațiune precisă de a fi. Dar doamna Lovinescu de la Paris ar vrea să știe dacă mama ei mai trăiește.» S-ar putea să te întrebe câți ani are. Și trebuie să spui adevărul: 121 de ani. Desigur, riscul e să te faci ridicol întrebând dacă mai trăiește cineva cu o asemenea vârstă. Însă trebuie să ți-l asumi. De fapt există confirmarea, de la colege care au stat cu ea la închisoare, că mama avea, când a fost eliberată, această vârstă. S-ar putea foarte bine ca persoana să-ți răspundă că mama nu există. Atunci trebuie căutat în spitale. Pentru că eu, acum și aici, nu mai am cu cine să vorbesc. Aștept să mă suni.“

2 iulie 2007

Telefon cu Monica. Creierul ei bun se luptă cu creierul ei în derivă și când acesta din urmă câștigă – și câștigă în ultima vreme mereu – are loc

cea mai frumoasă, calmă și cutremurătoare formă de intrare în delir.

„Mama și Virgil s-au unit. Mama a preluat povestea lui Virgil. Deunăzi, Virgil a traversat camera și m-a întrebat: «Dacă eu mă sinucid, te sinucizi cu mine?» Apoi a apărut mama și m-a întrebat dacă am înțeles ce mi-a spus Virgil. Oricum, Gabriel, ei sunt interlocutorii mei secreți. Mama apare mereu. Vine de fiecare dată din camera de alături. E limpede că moartea lui Virgil m-a adus aproape de cel mai dramatic moment al vieții mele: moartea mamei.“

4 iulie 2007

Telefon, noaptea târziu. „M-au sunat din nou tipii de la București. Dacă n-ar fi murit de mult, aș fi spus că e Eugen Barbu. Mă anunța că mama, care e la Paris, o să ia trenul spre București, dar că înainte vrea să treacă pe aici – nu stă departe de noi – să facă o baie. Să am grijă să pregătesc baia. Dar o baie foarte caldă. Tipul care vorbea l-a subliniat pe «foarte». Or știi prea bine cu ce-ar echivala o baie fierbinte la vârsta ei: cu o sinucidere. Iar dacă ții cont de unde vine telefonul, cu o ucidere, de fapt cu o nouă ucidere.

Mie îmi e limpede cine sunt tipii care telefonează. Mi-au citit *Jurnalul* și și-au dat perfect seama unde mă pot atinge. Povestea e abjectă, dar nu e mai puțin reală. Și e cu atât mai reală cu cât e mai abjectă. Știi, Gabriel, în urmă cu vreo zece ani, am primit o scrisoare din Israel în care Monica Sevidanu, soția lui Sevidanu, îmi spunea că nu îndrăznește, ca fostă comunistă, să vină la mine la Paris și să-mi relateze vorbele pe care mama i le spusese în franceză ca să mi le transmită mie. Îmi scria, de asemenea, că, nemaiprimind medicamente, mama se umflase atât de tare, că nici nu o mai puteau duce. Astea toate sunt lucruri care pun un vâl cernit pe o întreagă existență. Moartea mamei am suportat-o pentru că îl aveam pe Virgil. Nemaiavându-l, rana morții ei se redeschide. Când te-am sunat, mă întrebam cum aș prezenta-o acum pe mama oamenilor care ar veni să ne vadă. M-ar crede cineva că e mama?“

Luni, 28 ianuarie 2008

Sunt la Paris și urmează să o văd mâine pe Monica. E seara. Mă sună. Îmi spune că tocmai a vorbit cu o „femeie în vârstă“ care i-a confirmat

că „femeile în vârstă din lagăr erau veșnice”. – Ce înseamnă „veșnice”, Monica? – Înseamnă că atingeau vârsta homerică, adică 108 ani sau chiar 200 de ani. Știi pentru ce mă interesează. Îi spun că ajung la ea a doua zi între 3 și 4 după-amiază. „Nu te grăbi. Avem tot timpul. Eu stau în pat și aștept.”

Măști, 29 ianuarie 2008

Ajung la Monica înspre 4 după-amiază, cu inima strânsă, speriat de cum am s-o găsesc și nemaiștiind, de fapt, cine e omul pe care, după patru ani de stat în pat nemișcat, pe spate, îl voi avea în fața mea. Minte ei, hrănită din același peisaj zilnic, al camerei văzute pe orizontală, se rabate tot mai mult asupra amintirilor, a comerțului cu morții și a fantasmelor fără sfârșit.

Vorbește, făcând pauze enorme între cuvinte și lăsându-te să crezi că următorul cuvânt nu va mai veni niciodată. La suprafață pare o căutare calmă, fără să fie însă limpede dacă ea ascunde concentrarea privirii întoarse atent spre interior sau dacă, dimpotrivă, în joc nu este decât golul minții care crește de la o zi la alta. Uneori, cuvântul care-i

iese din gură seamănă cu o picătură care s-a adunat anevoie în forma finală, decizând în cele din urmă să se desprindă, biruită de propria-i greutate. Îmi vorbește fără să mă privească, reluând cel mai adesea în chip de răspuns, în locul rostirii unui simplu „da“, cuvintele prin care am pus întrebarea. „Semnul prieteniei autentice e să nu ai rezerve mentale.“ Încuviințez. Urmează o pauză lungă. „O prietenie cu rezerve e ciuntită. La noi, Gabriel...“ Se așterne din nou liniștea. – „Ce s-a întâmplat la noi, Monica?“ – „La noi s-a întâmplat... la noi s-a întâmplat... că nu a fost așa.“ – „La care «noi», Monica?“ – „La dumneata, la Virgil și la mine.“ – „Credeți că ne-am spus totul... Și că acum nu mai e nimic de spus.“ – „Cred că acum nu mai e nimic de spus.“ Pauză lungă: „Nimic de comentat“. – „Vă gândeați la asta în timp ce mă așteptați?“ – „Mă gândeam la asta în timp ce te așteptam.“ Din nou pauză lungă. „În timp ce urcai scările.“

Apoi se așterne tăcerea. Una din care nu mai știu cum să ies. Într-adevăr, nu mai e nimic de rostit, nimic de comentat. Nu mai găsesc nici un drum către ea, pentru că nu mai știu ce să o întreb, pentru că orice întrebare e stupidă și fără obiect, iar cea mai stupidă e „ce mai faceți,

Monica?“, care, de multă vreme, nu mai poate primi nici un răspuns.

Stau așezat pe un scaun tras lângă patul ei. Dar tot nu mă privește. Fixează un punct de pe peretele aflat în fața mea. Buzele, neînchise bine, lasă să apară, căzut în colțul drept al gurii, vârful limbii. Tăcerea se prelungește minute în șir. După o vreme spun: „Atunci o să plec, Monica“. – „O să pleci...“ – „Dacă îmi dați voie.“ – „Îți dau voie.“

Mă ridic și mă aplec asupra ei. Încep să o mângâi cu mâna pe obraz. O fac cu gingășie, încercând să-i transmit prin mângâierea mea tot ce altminteri nu mai poate fi spus. Întoarce capul spre mine, mă privește direct în ochi, fără expresie... Acesta era omul cu care, alături de Virgil, obținuserăm de-a lungul anilor, în marginea unui anumit mod de a comenta existența – cu un amestec straniu de competență, indignare și umor –, o complicitate care ne scosese oarecum în afara lumii.

Cuprins

Scurt cuvânt înainte

7

Sfârșitul lui Noica

II

Absența lui Horia Bernea

25

Moartea lui Cioran

39

Monica Lovinescu în căutarea mamei

53

La prețul de vânzare se adaugă 2%,
reprezentând valoarea timbrului literar.

